

Universiteit
Leiden
The Netherlands

B.M. Telders

Labuschagne, B.C.; Jansen, C.J.H.; Smits, J.M.; Winkel, L.C.

Citation

Labuschagne, B. C. (2004). B.M. Telders. In C. J. H. Jansen, J. M. Smits, & L. C. Winkel (Eds.), *16 juristen en hun filosofische inspiratie* (pp. 141-154). Nijmegen: Ars Aequi Libri. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14974>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14974>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Universiteit Leiden

Faculty of Law
Department of the Interdisciplinary Study of the Law
Section Philosophy of Law

Labuschagne, B.C. (2004). B.M. Telders. In C.J.H. Jansen, J.M. Smits & L.C. Winkel (Eds.), *16 juristen en hun filosofische inspiratie* (pp. 141-154). Nijmegen: Ars Aequi Libri.

B.M. Telders

(Bron: Academisch Historisch Museum Leiden)

B.M. Telders (1903-1945)

B.C. Labuschagne*

1. Inleiding

Wie zich ook maar oppervlakkig verdiept in het korte, maar intensieve academische leven van B.M. Telders raakt ongetwijfeld verbaasd, zo niet verbijsterd door de omvang, het gehalte en de kwaliteit van zowel het juridisch als het rechtsfilosofisch werk van deze jonggestorven rechtsdenker. Om een voorbeeld te noemen: hij schreef een proefschrift over *Staat en volkenrecht*, als *Proeve van rechtvaardiging van Hegels volkenrechtsleer*,¹ in nauwelijks meer dan één jaar: tussen 26 maart 1926 (de datum van zijn doctoraalexamen) en 6 mei 1927 (de dag van zijn promotie), waarvan Cleveringa opmerkte dat het een 'prachtige dissertatie [was]; van bouw, stijl, van uitwerking een waarlijk magistrale verhandeling, die een belesenheid, een vermogen tot preciseering en afbakening van standpunten en tot het trekken van grote lijnen toont, dat het nauwelijks aannemelijk lijkt, dat zij van de hand van een student, pas van de collegebanken opgestaan, is.'² Men bedenke dat Telders toen nog maar 24 jaar oud was, en dat hij hiermee reeds zijn grootste verhandeling had gepubliceerd op het terrein van zowel het volkenrecht als de rechtsfilosofie. De tijd die hem nog vergund was academisch werk te verrichten, tot het moment dat hij op 18 december 1940 in gevangenschap gevoerd werd vanwege zijn verzet tegen de Duitse bezetting, een dertiental jaren, liet naast de zojuist gereleveerde diepgang ook een enorme verscheidenheid en rijkdom zien in theoretische en praktische rechtsbeoefening. Van 1927 tot 1936 was hij advocaat, vanaf 1931 hoogleraar in het Volkenrecht te Leiden, eerst als extra-ordinarius – om in de advocatuur werkzaam te kunnen blijven, maar vanaf 1936 als

* B.C. Labuschagne is universitair docent Rechtsfilosofie aan de Universiteit van Leiden.

1 B.M. Telders, *Staat en volkenrecht. Proeve van rechtvaardiging van Hegels volkenrechtsleer*, Leiden 1927, opgenomen in B.M. Telders, *Verzamelde Geschriften*, deel I, 's-Gravenhage 1947, pp. 175-304.

2 R.P. Cleveringa, Rede bij de Herdenkingsbijeenkomst in het Groot Auditorium van de Leidsche Universiteit op 1 oktober 1945; afgedrukt in *De Gids*, november 1945, geciteerd in C.S. Telders, *Ben*, in: C.S. Telders e.a., *Levensbeschrijving van Prof. Mr. B.M. Telders*, 's-Gravenhage 1972, p. 22.

ordinarius. Bovendien werd Telders ook gewoon hoogleraar Inleiding tot de rechtswetenschap,³ eveneens aan de Leidse Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Zijn *Verzamelde Werken* die kort na de oorlog zijn bezorgd door Cleveringa,⁴ laten deze veelzijdigheid in haar volle omvang tot haar recht komen. Het leeuwendeel daarvan is gewijd aan het volkenrecht, het rechtsgebied waar Telders' hart lag, gevolgd door de (rechts)filosofie waar hij een grote affiniteit mee bezat. Tenslotte moet melding gemaakt worden van werk op het gebied van het octrooirecht, in mindere mate het burgerlijk recht en de rechtsgeschiedenis, maar ook de staatkunde. Deze laatste belangstelling verzaamt Telders' politieke carrière die hem uiteindelijk bracht tot voorzitter van de Liberale Staatspartij (1938). In liberale kringen wordt Telders nog steeds geëerd in de naamgeving van het wetenschappelijk bureau voor het liberalisme en ten behoeve van de VVD, de Prof. Mr. B.M. Teldersstichting.

Achter elk van deze uiteenlopende gebieden (de filosofie, het volkenrecht, het octrooirecht, de politiek) ging echter één en dezelfde begaafde geest schuil die haast als belichaming zou kunnen dienen van de stelling dat niets praktischer is dan een goede theorie. Het zou niet gewaagd zijn te veronderstellen dat Telders er het levende bewijs van is dat Hegelianisme en pragmatisme elkaar niet uitsluiten, maar elkaar juist veronderstellen. Hierover dadelijk meer. In deze bijdrage wil ik ter ontsluiting van het rechtsfilosofisch gedachtegoed van Telders de volgende onderwerpen in een tweeluik behandelen: Telders en de (rechts)filosofie, en tenslotte Telders en het volkenrecht.

2. Telders en de (rechts)filosofie

De theoretisch-filosofische achtergrond van Telders kan eenvoudig met één grote naam worden gekarakteriseerd: G.W.F. Hegel (1770-1831). Wie was deze Hegel eigenlijk en wat behelsde zijn filosofie? En vooral: wat trok Telders

3 Over deze dimensie van het werk van Telders zie, met dank aan de auteur hiervan voor het opmerkzaam maken hiervan aan schrijver dezes, C.J.H. Jansen, *Van Struycken tot Telders. Een onderzoek naar de Inleiding tot de Rechtswetenschap in de eerste helft van de twintigste eeuw*, Zwolle 1992, pp. 16-30. Deze dimensie van het werk van Telders heb ik overigens verder buiten beschouwing gelaten.

4 B.M. Telders, *Verzamelde Geschriften*, dln. I t/m VI, 's-Gravenhage 1947-1949, bezorgd door R.P. Cleveringa.

zo in deze filosofie, dat hij tijdens een vergadering van de Vereniging voor Wijsbegeerte des Rechts in 1931 kon gewagen van 'de filosofie in Hegel's geest, tot welker volgelingen ik mij zonder reserve reken te behoren.'⁵

Hegel geldt als grote en laatste representant van de filosofische 'school' van het Duitse Idealisme, waartoe ook denkers als Fichte en Schelling behoorden. 'Idealisme' wil zoveel zeggen als: het centraal stellen van de 'idee' in de filosofie. Het bepalende van de werkelijkheid, alsmede van de wijze van kennen van de werkelijkheid, is de 'idee', aldus deze Idealisten. Krachtens deze idee (die natuurlijk verder filosofisch 'aangekleed' moet worden, hetgeen de taak van de filosofie is) kunnen wij mensen inzicht krijgen in de aard van de werkelijkheid, de plaats van de mens daarin, wat de mens is en wat hij behoort te doen.

Kenmerkend voor deze stroming was het feit dat de aanhangers ervan voortborduurd op het werk van de grote Koningsbergse filosoof Immanuel Kant (1724-1804). Men kan zeggen dat Hegel enerzijds in de lijn van Kant heeft doorgewerkt, maar ook dat hij scherpe kritiek had op Kant. De drie beroemde vragen van de filosofie: Wat kan ik kennen, wat moet ik doen, waarop kan ik hopen (respectievelijk behandeld in de filosofische vakgebieden van de kennistheorie, de ethiek en de metafysica) werden door Kant in strenge, kritische en beperkte zin beantwoord. De mens *kán* niet zo veel kennen, doen en hopen. Typisch voor Kant is dat hij de kentheorie bovenaan in zijn filosofie plaatst, en op basis van een kritiek op het menselijk kenvermogen komt tot een hele beperkte metafysica. Kant scheidt de kentheorie van de metafysica, en komt tot de conclusie dat de mens de ultieme werkelijkheid niet *kán* doorgronden. De mens kan het *Ding an sich* niet kennen. We moeten het doen met kennis van de verschijningen *für uns*, zoals ze door ons kenapparaat geordend worden tot hanteerbare wetenschap. Hegel merkt hierover fijntjes op, dat de mens toch tenminste één ding met zekerheid over die werkelijkheid meent te kunnen zeggen, namelijk *dát* het verstand niet in staat zou zijn om iets met zekerheid over de werkelijkheid te zeggen. En hiermee spreekt Kant zich op een formidabele wijze tegen, hetgeen voor Hegel het begin van bewijs is dat het verstand wel degelijk *méér* vermag dan alleen maar de grenzen van het verstand aangeven. Immers, met het aangeven van die grens, is men er al overheen. Dit is precies de kern van wat Hegel de dialectische, of speculatieve methode noemt. Laten zien dat het verstand – of liever

5 Inleiding en discussie over *De zin der politiek*, Handelingen van de Vereeniging voor Wijsbegeerte des Rechts, XVII, eerste en tweede gedeelte, geciteerd in R.A.V. van Haersolte, *Hegeliaan der vrijheid*, in: C.S. Telders e.a. *Levensbeschrijving (supra, n. 2)*, p. 175.

gezegd: de rede (*die Vernunft*) – in staat is met voortschrijdend inzicht de werkelijkheid te doorgronden, waarbij het resultaat altijd méér is dan wat zich aanvankelijk liet aanzien.

Kern van Hegels filosofie is het consequent hanteren van deze methode die, toegepast op het hele veld van de werkelijkheid en het menselijk denken, uiteindelijk resulteert in een systeem. Immers: *Das Wahre ist das Ganze*. Hegel is de laatste filosoof geweest die nog een echte – om zo te zeggen – *Theory of everything* heeft ontwikkeld en heeft uitgewerkt, namelijk een volledige metafysica, ethica en kentheorie in streng onderling verband. Hegels *System* is in drie kloeke delen van de *Enzyklopädie der Philosophischen Wissenschaften* (Berlijn 1830, derde en laatste editie) uiteengelegd onder de noemers *Logik*, *Natur* en *Geist*. Het zou te ver voeren in dit verband Hegels filosofie verder uit te leggen, maar volstaan moet worden met datgene wat – ondanks alle kritiek die erop mogelijk is – aantrekkelijk en inspirerend aan dit denken is, en dat ook kennelijk is geweest voor iemand als Telders. De vraag is vooral: wat is zo inspirerend geweest voor Telders, is dat vooral Hegels *methode* of meer zijn *systeem* geweest?

Allereerst een enkel woord over dit onderscheid tussen methode en systeem. Men zou kunnen zeggen dat men Hegels methode kan overnemen, zonder evenwel Hegels resultaten van die methode te onderschrijven. Aangezien Hegel ook stelt dat 'Philosophie ihre Zeit in Gedanken erfaßt'⁶ is, kan het filosofisch begrijpen van de huidige tijd door een Hegeliaan verschillen van het begrijpen van Hegels tijd door Hegel zelf. Dit lijkt evident, en dit laat onversneden Hegelianen dan ook vrij tot andere uitkomsten te komen voor hún tijd. Zou Telders deze visie hebben aangehangen? Dit lijkt niet het geval te zijn. In zijn behandeling van Hegels volkenrechtsleer ligt de nadruk toch op het consequent toepassen van Hegels methode met inachtneming van Hegels eigen systematische uitkomst van de toepassing ervan. Nergens uit Telders' werk blijkt dat hij Hegels dwingende systematiek rigoureus overneemt en slaafs onderschrijft. Hij spreekt in zijn proefschrift van twee veronderstellingen die bepalend zijn voor de uitkomsten van zijn onderzoek: '1. Wij aanvaarden Hegels spekulatieve methode als de ware methode. 2. Wij onderstellen tevens, dat de resultaten, die Hegel met die methode heeft bereikt, inderdaad de resultaten dier methode zijn, m.a.w. dat in zijn denkgang geen, of althans geen belangrijke ontsporingen zijn aan te wijzen en ons

6 G.W.F. Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*, Vorrede, Berlijn 1821, editie Suhrkamp, Frankfurt am Main 1970 e.v., p. 26.

uitgangspunt (het recht) in die methode aldus zijn volledige rechtvaardiging vindt.⁷ Kennelijk ligt voor Telders de nadruk op het methodische, en beschouwt hij het systematische van Hegels denken in het verlengde daarvan eerder als secundair.

Rest ons in deze paragraaf toch de intrigerende vraag te bespreken, hoe het zo kwam dat een begaafd jurist in de eerste helft van de twintigste eeuw intellectueel zo grondig en overtuigd tot Hegeliaan gevormd kon worden. Hiervoor moeten we een beeld krijgen van het wijsgerig klimaat in Nederland aan het begin van de twintigste eeuw. Dit klimaat werd in grote mate bepaald door het optreden en het werk van de schilderachtige Leidse hoogleraar filosofie G.J.P.J. Bolland, die als aartsvader van het Nederlandse Hegelianisme geldt.⁸ Over Bolland is Telders zelf expliciet positief, wanneer hij spreekt over de beoefening van de filosofie in Nederland in het algemeen. Deze was, vóór het ten tonele verschijnen van Bolland, in de woorden van Telders 'kläglich'. Immers: 'Einen selbständigen philosophischen Denker von einiger Bedeutung hat der holländische Geist im 19. Jahrhundert denn auch überhaupt nicht geliefert. Diesen kläglichen Zustand der holländischen Philosophie muss man sich hier recht deutlich vergegenwärtigen, um das Erstaunliche von Bollands Auftreten in der richtigen Weise verstehen zu können.'⁹ Uit de volgende woorden blijkt voorts duidelijk hoe lyrisch Telders was over deze grondlegger van het Nederlandse Hegelianisme: 'Mit der Figur Bollands ist die holländische Philosophie im Geiste Hegels und damit die holländische Philosophie überhaupt, von der dürrsten Trivialität und dem schlimmsten Verfall plötzlich emporgestiegen zu einer Höhe, die, es sei hier ohne Nationalstolz gesagt, jeden Vergleich mit dem Auslande bestehen könnte.'¹⁰ Dit laatste kon Telders inderdaad zonder enige overdrijving zeggen. Bolland heeft veel gedaan voor het opnieuw toegankelijk maken van het werk van Hegel, niet alleen in didactische zin, maar ook door het opnieuw uitgeven van het werk van Hegel zelf, nadat dit lange tijd zelfs in Duitsland niet het geval was. Het Nederlandse Hegelianisme heeft het ontstaan in Duitsland en elders van een Neo-Hegelianisme beslist beïnvloed.

7 B.M. Telders, *Staat en volkenrecht* (*supra*, n. 1), p. 231.

8 W. Otterspeer, *Bolland: een biografie*, Amsterdam 1995.

9 B.M. Telders, *Bericht über den Stand und die Auffassung der Hegelschen Philosophie in Holland*, Veröffentlichungen des internationalen Hegelbundes I, Verhandlungen des ersten Hegelkongresses vom 22. Bis 25. April 1930 im Haag, Tübingen / Haarlem 1931, opgenomen in B.M. Telders, *Verzamelde Geschriften*, deel I (*supra*, n. 1), p. 28.

10 *Loc. cit.*

Kortom, wát er aan Nederlandse filosofie voorhanden was gedurende de eerste helft van de twintigste eeuw, was nu eenmaal – vanwege Bolland – Hegeliaans.¹¹ En dit Hegelianisme vormde de intellectuele slijpsteen waar de toch al zo scherpe geest van Telders zich verder aan kon scherpen. Want een scherpzinnig jurist was deze Telders, en zijn Hegelianisme heeft hem alleen maar gesterkt en verdiept – kortom: *gebildet* – in deze scherpzinnigheid.¹² Dat hij zich echter als filosoof zo eenzijdig heeft laten inspireren door de op dat moment gangbare filosofische ‘mode’, toont vooral aan dat Telders eerder een jurist is dan filosoof, waarbij de jurist Telders filosofisch gezien veilig voor anker kon liggen bij Hegel, en zich om de filosofie zélf niet zo veel bekommerde.¹³ Telders kon daarmee echter wél meer dan voldoende uit de voeten wanneer het ging om de wijsgerige grondslagen van het (volken)recht kritisch te doordenken. En dat is natuurlijk voor een jurist geen geringe prestatie. Laten we daarom nu bezien op welke wijze Telders gestalte heeft gegeven aan deze Hegeliaans geïnspireerde wijsgerige rechtsbeoefening van zijn zo geliefde rechtsgebied.

3. Telders en het volkenrecht

Om het verspreide werk van Telders op het gebied van het volkenrecht te kunnen bundelen, hebben de *Verzamelde Geschriften* maar liefst drie afzonderlijke delen nodig.¹⁴ Opvallend is dat deze vooral praktisch van aard zijn, en aansluiten bij actuele strijd- en discussiepunten op volkenrechtsgebied. Het belangrijkste werk dat Telders over het volkenrecht geschreven heeft (zijn dissertatie *Staat en volkenrecht*) bevindt zich bovendien in deel I.

11 Ter illustratie een fraaie spreuk van Bolland zelf, die zich zeer bewust was van zijn rol als eerste neo-Hegeliaan: ‘Ehre wem Ehre gebührt. Gross ist Hegels Geist, – aber in den Jahren 1900-1910 spricht die reine Vernunft Holländisch und Bollandisch.’ G.J.P.J. Bolland, *Sprüche*, geciteerd door Telders, *Bericht* (*supra* n. 7), p. 40.

12 Reeds gedurende zijn studententijd, begin jaren twintig was Telders lid van het Bolland Genootschap voor Zuivere Rede, waar Telders o.m. van Hessing voordrachten beluisterde. Zie P.B. Cliteur, *B.M. Telders (1903-1945)*, in: G.A. van der List e.a. (red.), *Van Thorbecke tot Telders. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940*, Assen/Maastricht 1993, p. 142.

13 Terzijde zij opgemerkt dat het natuurlijk geen sinecure is om tégen Hegel in te denken: men heeft een ‘Hegel’ nodig om tegen Hegel in te kunnen denken. Telders was zich hier zeer wel van bewust: hij was géén Hegel.

14 B.M. Telders, *Verzamelde werken*, (*supra*, n. 3), de delen II, III en IV.

Het zou te ver voeren om het gehele werk van Telders op het volkenrechtsgebied te bespreken.¹⁵ Daarom beperken wij ons tot zijn proefschrift, en wel om twee redenen. Ten eerste: alom is erkend dat dit werk zijn belangrijkste bijdrage aan de volkenrechtswetenschap is geweest, ten tweede is het tevens het werk waarin de wijze waarop Telders' filosofische opvattingen hebben doorgewerkt in zijn rechtsbeoefening het best naar voren komt.

In *Staat en volkenrecht* behandelt Telders de vraag of het volkenrecht als geheel bovenstaats recht geldt, d.w.z. als van de erkenning der staten *onafhankelijk* recht, dan wel of het volkenrecht *afhankelijk* is van de uitdrukkelijke of stilzwijgende wil van de staten. Telders bespreekt de ontwikkeling van dit vraagstuk sinds Grotius, waarbij hij duidelijk een natuurrechtelijke traditie onderscheidt van een meer rechtspositivistische. De natuurrechtelijke visie ziet het volkenrecht als een van de erkenning door de staten *onafhankelijk* recht, en het rechtspositivistische standpunt leert dat de gelding van het volkenrecht nu juist wél afhankelijk is van de staatswil. In Hegels standpunt meent Telders echter een bevredigende synthese tussen beide uiteenlopende visies te kunnen zien. Hoe beredeneerde Telders dit?

In zijn boek *De Jure belli ac pacis* (1625)¹⁶ onderscheidt Grotius de normen die in het tussenstaats verkeer als rechtsregels van kracht zijn in twee componenten: het *ius naturale* en het *ius gentium*. Het *ius naturale* bestaat uit de voorschriften van de *recta ratio* en kan door niemand, zelfs niet door God, gewijzigd worden. Het *ius gentium* bestaat uit het bij overeenkomst door alle of de meerderheid der staten uitdrukkelijk of stilzwijgend vastgestelde positieve recht, dat dus schijnbaar op de wil van de betrokken staten berust. Grotius kent derhalve geheel bovenstaats recht dat van de erkenning van de staten niet afhankelijk is, namelijk het natuurrecht. Het overige tussenstaats recht is van de consensus der staten (*consensus gentium*) afhankelijk. Daar Grotius echter van het door de meerderheid vastgestelde positieve recht spreekt, moet nu de vraag rijzen: wat zij er van die minderheid, dat wil zeggen die staten die niet het positieve recht erkend hebben? Als die gebonden zouden moeten worden geacht, dan kan die gebondenheid niet in de erkenning zelf hebben gelegen, en moet men dus verder zoeken naar de grondslag van de gebondenheid. 'Consensus gentium' kan echter ook een andere betekenis hebben dan alleen statenovereenkomst: *consensus gentium* is óók de getuigenis van de voortreffelijkste woordvoerders van de mensheid als geheel,

15 Voor een goed overzicht zij verwezen naar L. Erades, *Telders en het volkenrecht*, in: C.S. Telders e.a. Levensbeschrijving, (*supra*, n. 2), pp. 123-148.

16 Grotius, *De Jure belli ac pacis* ed. Molhuysen, Leiden 1919, besproken in Telders *Staat en volkenrecht* (*supra*, n. 1), pp. 177 e.v.

waaruit blijkt dat een rechtsregel door haar als geldig wordt beschouwd. Men zou kunnen zeggen, dat Grotius vraagt naar het rechtsbewustzijn van de gehele mensheid, en daarvoor als bewijsmiddel die getuigenis aanvaardt. Samenvattend: de grond van de gelding van het volkenrecht berust deels op het natuurrecht, deels op de vrije wil van de mensheid als geheel.¹⁷

Na Grotius kan van een splitsing binnen de volkenrechtswetenschap gesproken worden, tussen de aanhangers van het natuurrecht en diegenen die in het positieve recht zelf de grond van de verplichting zien. Deze scheiding der wegen kwam tot stand, doordat telkens slechts één van de twee geldingswijzen van het volkenrecht zoals dat door Grotius geleerd werd, op zichzelf genomen werd – onder weglating van de andere – waardoor er voor de andere geen plaats meer was. Zij die het natuurrecht als enige grond voor de gelding van het volkenrecht beschouwden, leerden dat alle bovenstaatsnormen geheel onafhankelijk bestaan van de erkenning door de betrokken staten zelf, en ontkenden een mogelijk *ius voluntarium*. Daarentegen redeneerden zij, die in toenemende mate het natuurrecht als normencomplex ontkenden, dat de verbindendheid van het volkenrecht uitsluitend in het *ius voluntarium* moet worden gezocht: de vrije instemming door de staten zelf. Geëist wordt dat dit recht verbindend is zodra een staat dit uitdrukkelijk of stilzwijgend aanvaardt, zodat slechts het positieve, in gewoonte en verdrag tot uiting komend recht verbindende kracht heeft.

Tussen beide extreme posities is ook nog enige tijd voortgegaan op de lijn van Grotius, waarbij beide componenten naast elkaar bestaanbaar zijn, maar waarbij geleidelijk aan de zelfstandigheid van de staat en diens soevereiniteit op de voorgrond komen. Bij hen die langs deze lijn zijn verder gegaan, vindt een betekenisverschuiving plaats van ‘*consensus gentium*’ in Grotius’ betekenis, tot de betekenis dat het de zelfstandige staat, als politieke eenheid is die de contractswil voortbrengt, op grond waarvan dan het volkenrecht geldt. We zien dit geleidelijk gebeuren, zo legt Telders uit, in de visies van achtereenvolgens Textor, Zouche en Vattel.¹⁸ Naarmate de eenheidsgedachte van Grotius op de achtergrond raakt, wordt de soevereine wil van de staat steeds belangrijker die geen rechtsgebondenheid erkent die niet van de soevereine wil af te leiden is. De conclusies van hen die nog een tijd lang op de wijze van Grotius probeerden te redeneren – wat evenwel niet lukt omdat de positie van de staat in het statenstelsel sinds de Middeleeuwen in toenemende mate op soevereiniteit gebaseerd is – komen dus overeen met wat de rechtspositivisten als uitgangspunt namen.

¹⁷ Telders, *Staat en volkenrecht* (*supra*, n. 1), pp. 178-179.

¹⁸ Telders, *op. cit.* pp. 179-184.

Het volkenrechtspositivisme werd achtereenvolgens ontwikkeld door Van Bynkershoek, Moser en De Martens. Zij probeerden de gelding van het volkenrecht te funderen op wat door de staten als volkenrecht erkend wordt en in de praktijk gehanteerd wordt. In wezen komt hun visie, zo merkt Telders snedig op, neer op een tautologie, namelijk deze: het volkenrecht geldt, omdat het nu eenmaal geldt. Zij zien in het feitelijk functioneren van een norm de verbindende kracht van die norm, en beschouwen het feitelijk functioneren niet als slechts een noodzakelijk moment van de gelding. Van een echt geheel bovenstaats recht willen zij niet weten.

Uiteindelijk komt het bij de visies van Vattel c.s. en De Martens c.s. er op neer, dat de soevereiniteit van de staat negatief is, dat wil zeggen, gericht is op het afweren van invloed van anderen. Soevereiniteit was bij Bodin nog geheel positief, dat willen zeggen, gericht op intern gezag, waarbij de staat gegrondvest is als onmiddellijke eenheid en waarbij van externe of negatieve soevereiniteit geen sprake is. Telders zal laten zien hoe bij Hegel deze interne en externe soevereiniteit als een eenheid gedacht wordt, waarbij de theoretische lijn loopt van Grotius via Bodin, Vattel, De Martens naar Hegel.¹⁹

In Telders' gedachtegang in *Staat en volkenrecht* volgt een kort exposé waarin Hegels schijnbare ontkenning van het volkenrecht kort wordt besproken,²⁰ waarna de theorie van het volkenrecht na Hegel besproken wordt.²¹ Tenslotte herneemt Telders Hegels visie op het volkenrecht om daarmee de in zijn ogen juiste verhouding tussen staat en volkenrecht te kunnen aantonen.²² De staat is bij Hegel de absolute macht op aarde. Dit impliceert de volstreckte soevereiniteit, en tevens de volstreckte gerechtigheid, daar de staatsmacht de macht van het recht in zijn volkomen ontplooiing is. De staat is het zedelijke geheel, de verwerkelijking van de vrijheid. Een staat verhoudt zich tot een andere staat als soevereine zelfstandigheid en heeft het recht door de ander als zodanig te worden erkend. De bepaling van die verhouding tot elkaar berust op wederzijdse zelfstandige willekeur en neemt de vorm van overeenkomsten aan. Die overeenkomsten worden nagekomen, voor zover dit met het staatsbelang overeenkomt, want het hoogste beginsel in de omgang met andere staten is het eigenbelang. Zo schijnt er voor bovenstaats volkenrecht geen plaats te zijn.

19 Telders, *op. cit.* pp. 184-188.

20 Telders, *op. cit.* pp. 193-196, hoofdstuk II.

21 Telders, *op. cit.* pp. 197-228, hoofdstuk III.

22 Telders, *op. cit.* pp. 231-262, hoofdstuk V.

Dit nu is té absoluut gesteld, en kan geen beoefenaar van het volkenrecht bevredigen, zo merkt Telders terecht op. Deze visie berust op een te oppervlakkige lezing van de paragrafen die in Hegels *Grundlinien der Philosophie des Rechts* betrekking hebben op het volkenrecht (§§ 330 e.v.).²³ Daarom dat Telders pleit voor een grondiger lezing van deze paragrafen, in het licht van Hegels methode en systematiek. Hieruit blijkt dat niet in het geheel geen volkenrecht bestaat,²⁴ maar wel dat dit volkenrecht onvolkomen, onvolmaakt recht is. Het volkenrecht wordt door Hegel in § 333 omschreven als ‘das allgemeine an und für sich zwischen den Staaten gelten sollenden Recht’.²⁵ Het gaat kennelijk om een ‘Sollen’, dat zo zal blijven. Het recht dat tussen staten geldt, zal nooit helemaal werkelijk worden.

Aangezien het bij Hegel in het recht gaat om de verwerkelijking van de vrijheid,²⁶ is ook de staat op deze verwerkelijking gericht. Echter, elke staat is slechts de bijzondere verwerkelijking van de vrijheid, namelijk als bijzondere staat. Op deze wijze is de staat, als bijzondere staat, niet het algemene, maar vertegenwoordigt deze slechts, en is deze van het algemene onderscheiden. Naar het begrip echter is er nog een hoger recht dan dat der individuele, bijzondere staten. Om nu nog positief recht te worden, behoeft dit recht-in-potentie, wil men van volkenrecht in juridische zin kunnen spreken, twee bepalingen: dit recht *an sich* moet door het denken als een algemene regel bepaald zijn (hetgeen geschiedt in de volkenrechtswetenschap), en het moet als geldende, werkelijk werkende regels geweten kunnen worden. Dit laatste impliceert dat van een wereldstaat sprake moet zijn, wil van rechtsverwerkelijking sprake zijn dat immers slechts in de staat kan plaatshebben. Echter, als dat het geval zou zijn, zou het volkenrecht verdwenen zijn en zou er van wereldstaatsrecht sprake moeten zijn. Dit is echter een logische onmogelijkheid, omdat de staat erkenning nodig heeft van een andere staat om staat te kunnen zijn.

Het volkenrecht is naar zijn aard onvolkomen recht, is voor zijn verwerkelijking afhankelijk van de afzonderlijke staten, en is – om zo te zeggen – ‘wordend recht’. Verwerkelijking vindt wel degelijk plaats: eigenrichting, gemeenschappelijke actie, vrijwillige onderwerping etc. Al deze verschijnselen duiden op een begin van rechtsverwerkelijking. Maar geheel werkelijk wordt het vol-

23 Hegel, *Grundlinien* (*supra*, n. 5).

24 Telders heeft in hoofdstuk III enkele theoretici besproken die zich afficheerden als ontken- ners van het volkenrecht, zich daarbij – ten onrechte – beroepend op Hegel.

25 Hegel *Grundlinien* (*supra*, n. 5), § 333. Accent op sollen door Telders, *op. cit.* (*supra*, n. 1) p. 249.

26 Hegel, *Grundlinien*, §§ 4 en 29.

kenrecht niet: de medewerking van de staten bepaalt óf en in hoeverre het zal worden verwerkelijkt. Gelet op de vraag die Telders zich stelde in dit proefschrift, te weten die naar de geldingsgrondslag van het volkenrecht, antwoordt hij – met Hegel – dat de normen van het volkenrecht *an sich*, abstract beschouwd, geheel onafhankelijk van de instemming der staten gelden, maar dat het concrete proces van hun verwerkelijking niettemin de instemming en de medewerking van die staten vereist. De erkenning van de normen door de staten kan niet worden verwaarloosd, maar hun abstracte gelding is daarvan niet afhankelijk.

Op deze elegante wijze heeft Telders het polaire karakter van het volkenrecht zoals dat bij Grotius naar voren kwam, maar dat door latere denkers uiteengereten is tussen natuurrechtelijk en rechtspositivistisch denken, door toepassing van Hegels denken op dit punt gerehabiliteerd door te wijzen op het procesmatig karakter van het volkenrecht als ‘wordend recht’. Deze nuancering is echter ondergesneeuwd geraakt door de internationale ontwikkelingen in de jaren '30 en '40 van de vorige eeuw in Europa. Van een aantoonbare invloed op de naoorlogse volkenrechtswetenschap van Telders' Hegelianisme is echter duidelijk geen sprake. Telders' leven was daarvoor eenvoudigweg te kort van duur geweest. Hij stierf immers toen hij nog maar begin veertig was. Dat neemt niet weg dat zijn Hegel-receptie in de rechtswetenschap van een blijvende en bijzondere betekenis is geweest.

Telders' grootheid lag uiteindelijk meer in zijn jurist-zijn dan in zijn rechtsfilosoof-zijn. Aan de rechtsfilosofie zelf heeft Telders hooguit de – op zichzelf belangwekkende – bijdrage geleverd door het denken van Hegel in de wijsgerige rechtsbeoefening te betrekken op een wijze die model zou kunnen staan voor de rechtsfilosofie: te laten zien dat een juridisch standpunt altijd een rechtsfilosofische standpuntbepaling behelst die vatbaar voor filosofische betwisting en argumentatie moet zijn. Het bijzondere van Telders' rechtsfilosofische werk ligt in de wijze waarop hij juridische kwesties analyseert in het licht van grote rechtsfilosofische vraagstukken, en daarbij van een zeer creatieve geest blijkt gaf in de wijze waarop hij Hegeliaans geïnspireerde oplossingen aandroeg. De uiteindelijke wetenschappelijke meerwaarde van zijn werk als geheel ligt dan ook meer op het creatieve, concreet-juridische vlak dan op het abstract-filosofische. Maar dat strekt een jurist in hart en nieren bepaald toch tot eer.

Een bibliografische schets van het werk van Telders zou eenvoudig kunnen volstaan met een globale beschrijving van de belangrijkste werken zoals die in de *Verzamelde Geschriften* zijn uitgegeven. Aangezien deze bijdrage echter al ruimschoots de gestelde richtlijn voor het aantal woorden heeft overschreden, zij daarom verwezen naar deze *Verzamelde Geschriften* zelf,²⁷ alsmede naar de *Levensbeschrijving* die Telders' leven en werken (met name op de terreinen van het volkenrecht, het octrooirecht en de rechtsfilosofie) bespreekt.²⁸

27 B.M. Telders, *Verzamelde Geschriften*, dln. I t/m VI, 's-Gravenhage 1947-1949, bezorgd door R.P. Cleveringa.

28 C.S. Telders e.a., *Levensbeschrijving van Prof. Mr. B.M. Telders*, 's-Gravenhage 1972.